

UNITED NATIONS (1993). *Internal Migration of Women in developing Countries*. Proceedings of the United Nations Expert Meeting on the Feminization of Internal Migration. Aguascalientes, Mèxic, 22-25 d'octubre de 1991. Nova York: United Nations.

El llibre forma part de les publicacions que les Nacions Unides dediquen al tema, central en les seves actuacions, dels aspectes demogràfics i socials de la població mundial. S'hi recullen les aportacions escrites efectuades durant una trobada internacional d'experts sobre el paper de la dona en les migracions internes dels països en desenvolupament, que va tenir lloc a la ciutat mexicana d'Aguascalientes entre el 22 i el 25 d'octubre de 1991. Encara que el títol oficial de la conferència només al·ludeix a la feminització de les migracions internes («Expert Meeting on the Feminization of Internal Migration»), el títol definitiu del llibre concreta el tema: «Internal Migration of Women in Developing Countries», de manera que queda aclarida la restricció espacial.

La reunió va ser organitzada per la Divisió de Població del Departament per a la Informació Econòmica i Social i Anàlisi de Politiques, un departament de recerca científica dins de les Nacions Unides. Hi va col·laborar l'oficina central d'Estadística de Mèxic i va rebre el suport financer del Fons de Nacions Unides per a la Població, és a dir, l'organisme dissenyador i d'ajuda de les polítiques demogràfiques en molts països del Tercer Món. Actua com a coordinador de l'edició del llibre Richard E. Bilsborrow, del Carolina Population Center, dels Estats Units. Aquest investigador, demògraf i sociòleg està especialitzat en la conjunció dels grans temes de creixement demogràfic i migracions, desenvolupament i pobresa, i pressions mediambientals, però entre la seva

bibliografia recent no figura cap estudi específic amb una perspectiva de gènere¹.

Una observació més acurada del grup d'experts present a la reunió ens aporta més informació sobre el tipus de reunió que va servir de partida al llibre. En primer lloc, es pot considerar la procedència geogràfica dels investigadors. Dels vint experts que oficialment hi participen, catorze provenen de països desenvolupats i sis de països que podem reunir sota l'etiqueta d'en vies de desenvolupament. La desigualtat és més greu pot ser, si hom té en compte que són aquests darrers països el marc espacial de la reunió. Dels sis experts de països subdesenvolupats, dos són del país organitzador, Mèxic, dos més d'altres països d'Amèrica Llatina i els restants d'Àsia. No hi va haver cap representant d'Àfrica ni dels països àrabs. Per altra banda, pel que fa als països desenvolupats, són vuit els investigadors dels Estats Units, tres australians, un canadenc i un holandès, és a dir, un predomini pràcticament total dels investigadors anglosaxons. El desequilibri global en els orígens dels participants pot significar biaixos en el coneixement exacte de la realitat concreta sobre la qual es parla, ara bé, la facilitat de generalització de la ciència anglosaxona a partir de les relativament reduïdes aportacions empíriques pot facilitar la tasca de presentació de les investigacions sobre un fenomen poc conegut com el de les migracions de dones en els països del Tercer Món. De fet, el repartiment de papers en el funcionament de la trobada, pel que es dedueix del material del llibre, sembla que va anar en aquest sentit: els investigadors anglosaxons es van responsabilitzar dels estudis teòrics i recopilatoris, mentre que els investigadors dels altres països hi aportaven els testimonis empí-

1. Richard E. Bilsborrow té una producció científica continuada, tal com demostra la seva aparició regular en els reculls de la revista *Population Index*.

rics a partir de les darreres dades disponibles.

Un biaix més preocupant, en el context del tema tractat, rau en la participació diferent per sexes. La distribució global està prou equilibrada, amb aproximadament un cinquanta per cent per cada sexe, la qual cosa podria, si es considera la igualtat masculina en la reunió com a premissa acceptable, amagar qualsevol discriminació. Tanmateix, una revisió més acurada de la participació descobreix que les dones són minoritàries entre els anglosaxons, els participants, podríem dir, més ben considerats jeràrquicament. Els països no anglosaxons hi envien principalment dones. Hi ha, doncs, un repartiment de funcions en la trobada d'experts entre teòrics, procedents de països avançats, els quals són homes, i investigadors «de camp», que han treballat les dades en els seus països en desenvolupament, investigacions aquestes dutes a terme gairebé sempre per dones.

Quant a l'origen disciplinari dels participants, són majoria els sociòlegs, seguits pels demògrafs. Hi van participar, a més, economistes, especialistes en desenvolupament i especialistes en salut.

En resum, es tracta d'una trobada científica estàndard dintre dels camins de producció científica oficials. En cap moment no es pot dir que l'enfocament de gènere prengui un caire reivindicatiu o amb un to radical, encara que sí que hi ha una intencionalitat progressista en l'aproximació al tema tractat per la majoria de participants. La trobada i el llibre responen, doncs, a l'adopció feta del tema de la dona en connexió amb diversos aspectes del desenvolupament per part de diferents instàncies polítiques, estatals i supraestatals, entre les quals no queda exclosa l'ONU. Estem, doncs, davant d'unes aportacions científiques amb «component de gènere», que no amb «perspectiva de gènere».

L'objectiu del llibre i de l'encontre és esbrinar si les dones que emigren «expe-

rimenten canvis significatius en les seves vides i si la migració serveix com a mitjà per incrementar el seu estatus i la seva implicació en el procés de desenvolupament», tal com diu Bilsborrow en la seva introducció. De les conclusions a què s'arriba, la trobada extreu un seguit de recomanacions polítiques. Aquests objectius finals han de passar, en primer lloc, per l'aclariment del grau de participació de les dones en els fluxos migratoris, la mateixa definició de migració, etc.

Per tant, les diverses parts de la recopilació incideixen en aquesta doble línia. La primera part serveix com a recopilació, a posteriori, de les contribucions més importants a la reunió que després de ser reelaborades esdevenen recomanacions polítiques, concretament recomanacions per millorar l'estatus de la dona migrant. La part següent és un article d'Hugo que resumeix la investigació anterior existent sobre el tema. La tercera part es dedica als problemes de recollida, estudi i anàlisi de la informació estadística i els de definició i classificació de les migracions. És una part estrictament teòrica que serveix com a introducció del grup d'articles empírics dedicat a les característiques i selectivitat de les migrants femenines, és a dir, identificar quines són i com són les migrants. La part cinquena està dedicada a l'estudi de la causalitat de les migracions femenines, alternativament des d'una perspectiva familiar i individual, i des del nivell estructural, amb tres articles teòrics i dos d'empírics. L'objectiu d'aquests articles és discernir el grau de participació femenina en els processos migratoris que l'afecten directament o indirectament. La part sisena analitza les conseqüències que les migracions tenen sobre les dones, principalment pel que fa al seu estatus dins de la família i de la societat. Aquesta part també està formada per un article teòric i dos d'empírics. La setena i darrera part té a veure amb el rol de la migració de les dones en els processos de desenvolupament.

pament econòmic i les opcions polítiques per millorar i, en el seu cas, facilitar la migració de les dones.

Bilsborrow obre el llibre amb un resum dels problemes principals que ha d'afrontar l'investigador especialista en aquests temes i fa un resum de com els han considerat els participants. El primer problema és la definició de migració i de migrant. Un problema bàsic és, com diu Bilsborrow en un altre article seu sobre problemes de mesura, aconseguir que les migracions estiguin publicades per sexe. Si ho són s'hi presenten uns altres punts conflictius, ja que les dones tenen més tendència a moure's en àrees geogràfiques petites que no apareixen en les fonts estadístiques principals i, potser més important, perquè les enquestes sobre migracions sovint no consideren la dona o ho fan com a dependent de la migració d'un home (pare o marit), sense veure-hi cap més implicació particular. Aquest tema és àmpliament tractat per Hugo.

Un altre problema és el del recompte de les migrats i la seva caracterització. L'article de Singelmann apunta que la participació femenina és tan intensa com la dels homes, que les dones migrants són més joves i més actives que la mitjana, encara que el seu nivell ocupacional és més baix que el de les dones actives sedentàries. Hugo apunta el tema de l'augment de la complexitat de la migració femenina que no és contemplada normalment en els estudis sobre migracions, així com la necessitat d'utilitzar dades longitudinals. L'article del grup investigador propi de Nacions Unides insisteix en la necessitat de construir tipologies migratòries per a les dones que no repeteixin els criteris classificatoris utilitzats per als homes.

Pel que fa a l'anàlisi de la causalitat, Bilsborrow extreu com a conclusió la necessitat de presentar un estudi a diferents nivells; és el que s'anomena, com s'explica en l'article de Philip Guest,

«aproximació a diferents nivells» (*multi-level approach*) a l'estudi de la causalitat. En primer lloc, cal aprofundir en les motivacions personals de les dones que moltes vegades tenen una raó de ser autònoma respecte a la família, i que queden amagades per convencions socials. A partir d'aquí s'ha de passar a l'estudi efectiu de la família, de la comunitat d'origen i del lloc de destinació, igual que, en una anàlisi estructural, s'han de considerar els nivells regional, nacional i, si s'escau, internacional. Lin Lean Lim, en el seu article sobre els determinants estructurals, especifica quins són aquests: les característiques pròpies de la llar, factors econòmics i socioculturals, factors demogràfics i factors institucionals i polítics, els quals actuen creant oportunitats o barreres al comportament migratori individual, operen com a agents de socialització o bé afecten l'accés i l'avaluació de la informació sobre els possibles llocs de destinació.

L'altra cara de la moneda són les conseqüències que té la migració en la vida de les dones. La constatació principal és que la migració sembla que manté les asimetries per gènere encara que se'n modifiquen certs aspectes. Bilsborrow apunta que per copsar els efectes de les migracions s'han de tenir en compte tres aspectes. En primer lloc, veure la relació temporal que els moviments migratoris mantenen amb els altres esdeveniments del cicle vital (matrimoni, naixement dels fills, entrada en la força de treball, etc.). En segon lloc, el grau d'implicació de la dona en el procés de decisió, ja que el benefici que la dona extrau sembla anar en relació directa amb una decisió autònoma. Així, Janet Rodenburg tracta el tema de si la migració significa un reforçament de la subordinació o un principi d'emancipació. Ella conclou amb la constatació que l'emigració de dones cap a les ciutats dels països en desenvolupament per entrar en diverses ocupacions urbanes, la majoria sota una base de gran autonomia decisional, ten-

deixen a oferir-los algun grau d'independència personal positiva. El tercer aspecte és tenir en compte la geografia del desplaçament, és a dir, si implica un canvi des de les àrees rurals cap a la ciutat o si, simplement, és un canvi espacial sense més implicacions dins de l'espai rural. La suposició normal, criticada també per Hugo, de què la dona emigra a una distància curta per contraure matrimoni o en una migració dependent és cada vegada més falsa, d'igual manera que la migració tradicional per matrimoni té aspectes d'ascensió social i conveniència econòmica en els quals la dona té un grau de decisió elevat, normalment oblidats o deixats de banda, en part a causa dels models culturals de les societats d'origen.

Una altra qüestió que hi està relacionada, referida entre altres per Hugo, és la de les conseqüències sobre la dona de les migracions en general, pròpies o no. Planteja el tema de l'augment de la responsabilització familiar de les que viuen soles o el procés cap a la nuclearització de les llars, la qual cosa implica rols nous per a les dones i pautes noves de comportament en temes com la fecunditat, el més tractat, però també en les relacions de gènere (tema en el qual es reconeix un buit en la recerca), l'estatus de la dona, la situació del patriarcat, etc.

En relació amb el tema global del desenvolupament i les implicacions en les polítiques de les migracions femenines, Bilsborrow apunta la idea comuna que si hom vol que el desenvolupament econòmic tingui èxit, s'ha de fer el millor ús del potencial de les dones i, llavors, les migracions han de ser considerades com un dels mecanismes més efectius per aprofitar aquest potencial, tal com afirma en el seu article Gavin W. Jones. El fet que una dona emigri és vista com un compromís personal a favor del desenvolupament i això ha de ser afavorit pels governs. Una visió totalment positiva és l'aportada per Alan B. Simmons en el seu article sobre polítiques governamentals, dona i migra-

ció, dintre del marc teòric dels recursos humans. La mobilitat espacial és vista per ell com el mecanisme clau per incrementar l'accés d'homes i dones a l'educació i a les oportunitats laborals. Les migracions són un procés positiu per relocalitzar eficientment els recursos.

Lin Lean Lim apunta, per la seva part, que les dones ja han contribuït més que proporcionalment no només al desenvolupament, sinó també a les grans polítiques d'ajustament practicades sistemàticament en els països en desenvolupament, per la qual cosa necessiten més protecció. Hugo afegeix la necessitat de donar suport als grups que queden en una situació de vulnerabilitat per la migració, sobretot les dones i les famílies que han vist emigrar el pare o el marit. Lin Lean Lim apunta la necessitat de reduir prèviament les desigualtats de gènere, tant als llocs d'origen com als de destinació. En aquesta línia, diversos autors, entre els quals hi figura Guest, esmenten la importància de facilitar l'accés de les dones als recursos econòmics i de propietat de les famílies per tal que la seva decisió de migrar estigui lliure de restriccions innecessàries.

Les conclusions del llibre s'han de fer coincidir amb les recomanacions polítiques aportades. Aquestes es divideixen en quatre apartats: mesures generals, mesures dirigides a les àrees rurals, mesures dirigides a les àrees urbanes i necessitats d'investigació i noves dades. Les mesures generals haurien de procurar el reconeixement del paper de la dona en tots els aspectes del desenvolupament, la millora de les seves condicions com a migrants, com a treballadores, etc. Les recomanacions sobre les àrees rurals giren entorn del reconeixement de drets de propietat per a les dones, prendre en consideració els efectes particulars sobre elles dels canvis tecnològics, el suport a mesures de desenvolupament endògen i d'augment del nivell educatiu. Entre les mesures dirigides a les àrees urbanes anirien per l'ampliació de les oportunitats laborals de les

dones en els sectors moderns de l'economia, la lluita contra la pràctica obligació d'entrar en els sectors informals, el subministrament de l'accés a l'habitatge, als serveis mèdics, als serveis específics a les nouvingudes, etc. Hi hauria també unes altres mesures que estarien encaminades a facilitar el coneixement científic de les migracions internes de dones, per exemple, millorant les estadístiques, accedint a informació oferida directament per dones per tal d'evitar biaixos culturals, augmentant la recerca teòrica i conceptual, i estudiant profundament tant les causes com les conseqüències de les migracions femenines, per poder formular polítiques concretes adequades.

Els estudis empírics recollits en el llibre es refereixen a Mèxic, Argentina, Tailàndia, Mali, Brasil (2 estudis) i Malàisia. Per tant, hi ha una visió prou àmplia del que està passant realment en diversos contextos espacials, amb l'avantatge que les dades que ofereixen solen ser més recents, preferentment de finals dels vuitanta, que les que prenen com a partida les recopilacions teòriques, que sovint esmenten estudis empírics que es queden al 1980. Per tant, aquests estudis de cas serveixen perfectament per verificar el manteniment i la veracitat de

les idees exposades en els articles de fons amb el pas del temps.

En definitiva, l'interès més gran de l'obra rau potser en què es tracta d'una de les úniques dedicades exclusivament al tema de migracions femenina, i més encara si es tracta de migracions de dones en països del Tercer Món, dintre del gran corrent dels estudis de desenvolupament. Té els avantatges i els inconvenients típics de les actes de congressos i reunions. Per un costat, serveix com a recopilació de tota la tasca desenvolupada fins al moment sobre el tema en qüestió, però, per un altre, de vegades les distintes aportacions cauen en una reiteració excessiva sobre els mateixos aspectes. Pel que fa al tema del gènere, és força important que es consideri la dona com a protagonista central, ja que ofereix un munt d'informació poc a l'abast actualment, no tan sols de les migracions femenines, sinó també de tot el conjunt de moviments migratoris interns en els països en vies de desenvolupament, encara que el llibre no es pugui enquadrar precisament dintre dels estudis feministes o de gènere.

Juan Antonio Módenes Cabrerizo
Centre d'Estudis Demogràfics
Universitat Autònoma de Barcelona